

УДК 631.15:631.95(477)

Ю.С Герасименко, канд. екон. наук, викладач
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ
АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В умовах науково-технічного прогресу значно ускладнились взаємовідносини суспільства з природою. Людина отримала можливість впливати на хід природних процесів, підкорила сили природи, почала опановувати майже всі доступні відновні і невідновні природні ресурси, але разом з тим забруднювати і руйнувати довкілля. За оцінкою Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), із більш ніж

6 млн. відомих хімічних сполук практично використовується до 500 тис. сполук; із них біля 40 тис. мають шкідливі для людини властивості, а 12 тис. є токсичними.

До кінця ХХ ст. забруднення навколишнього середовища відходами, викидами, стічними водами всіх видів промислового виробництва, сільського господарства, комунального господарства міст набуло глобального характеру і поставило людство на грань екологічної катастрофи. Не обійшли ці проблеми стороною і Україну, а в деяких моментах, наприклад, радіоактивне забруднення, Україна стала «лідером» [1].

Нині, розвитку аграрної сфери України властиві такі прикметні риси, як нестійкість економічної політики, інфляційні коливання, кризові деформації економічного простору, стихійність та дифузійність параметрів виробництва, зростання безробіття, соціальна напруга, рефлекторність економічних відносин, загострення міжгалузевих конфліктів тощо [2].

Функціонування сучасного аграрного сектору зумовлює техногенні зміни довкілля, що мають економічні та соціальні наслідки. Погіршення стану здоров'я людей в нашій країні та відносно коротка тривалість їх життя безпосередньо пов'язані із забрудненим довкіллям та незадовільним рівнем екологічної безпеки харчування. Проте вітчизняна аграрна політика апріорно спрямована на виконання економічних завдань аграрного сектору і, фактично, не містить екологічної складової, хоча саме сільськогосподарські і переробні технології, які нині широко застосовуються, спричиняють забруднення ґрунтів та інших природних ресурсів і не забезпечують виробництво якісної та екологічно чистої продукції в національному масштабі. Відтак, формування та реалізація екологічної політики в аграрному секторі є нагальною проблемою сьогодення [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування окремих зрізів розвитку економічних систем, й зокрема аграрної сфери окреслено у працях видатних вітчизняних і зарубіжних дослідників таких як: О. Амоша, В. Амбросов, І. Бланк, М. Галушко, О. Гудзинський, М. Дем'яненко, С. Кваша, М. Кропивко, Дж. Кейнс, В. Лівшиц, Ю. Лупенко, Г. Мазнєв, П. Макаренко, М. Малік, А. Маршалл, К. Маркс, Ф. Модільяні, Б. Пасхавер, Ф. Перру, Д. Рікардо, П. Саблук, Н. Сеперович, В. Терещенко, В. Трегобчук, М. Фрідмен, Ф. Хайєк, С. Харрисон, А. Чупіс, Й. Шумпетер та ін. [4-13]. Їх праці сприяли осягненню сутності теоретико-методологічних та практичних проблем сталого розвитку аграрної сфери. Водночас, розгляд існуючих наукових розвідок підтверджує неоднозначність визначення теоретико-

методологічних підвалин сталого розвитку аграрної сфери. Відчутно бракує вагомих фундаментальних досліджень, присвячених розгляду пропозицій щодо теоретико-методологічного обґрунтування необхідності зламу траєкторії поступу аграрної сфери в контурі її сталого розвитку, модернізації існуючих підходів стосовно оцінки та розробки дієвих заходів нівелювання впливу кризових дисбалансів на стабільність і прибутковість суб'єктів аграрної сфери в сучасному економічному просторі.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати стан сільського господарства України, дослідити еколого-економічну концепцію розвитку аграрного сектору України та розробити власні пропозиції щодо шляхів вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу досліджень. Аграрний сектор – одна з найважливіших сфер матеріального виробництва, в якій створюються матеріальні блага рослинного і тваринного походження для забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною. Погіршення екологічної ситуації потребує перегляду концепції розвитку та переходу до сталого розвитку аграрного сектору. Головним принципом розвитку аграрного сектору повинна стати екологізація всіх заходів з розвитку сільського господарства, облік природних особливостей функціонування земельних ресурсів. І вже у відповідності з цим принципом, з орієнтацією на нього слід здійснювати заходи щодо механізації, хімізації, меліорації, по впровадженню досягнень науково-технічного прогресу. Для подолання негативних тенденцій у розвитку аграрного сектору доцільно створити і впровадити комплексну програму екологізації, що включає дві підпрограми:

- екологізації сільського господарства,
- прискореного розвитку виробничо-збутової сфери (інфраструктура та переробна промисловість) [14].

Майже 80% території України займають сільськогосподарські угіддя. Це набагато більше, ніж у країнах Європи. При цьому не використовується весь можливий потенціал даних територій, як у землекористуванні, так і в тваринницькому секторі. Внаслідок цього, існують проблеми екологічного характеру, що є причиною затримки розвитку, і найголовніше проблем, які виникають внаслідок не раціонального господарювання. Тому проблема екології сільського господарства в нашій країні є дуже важливою, особливо на сучасному етапі розвитку країни [1].

Найважливіший напрямок у вирішенні завдань сталого розвитку сільського господарства і всього аграрного сектору – забезпечення простого і розширеного відтворення природної родючості ґрунтів. Шляхи реалізації цього напрямку треба передбачати при розробці підпрограми

екологізації сільського господарства. До неї повинні бути включені боротьба з ерозією ґрунтів, застосування органічних добрив, агролісомеліорація, меліорація, вапнування кислих ґрунтів; мінімізація техногенного впливу на ґрунти; ґрунтозахисні технології; біологічні методи захисту рослин; оптимальні сівозміни; чисті пари і т.д. Це «м'які» заходи по поліпшенню якості ґрунтів, вони не вносять різких змін в екологічний баланс агроєкосистем.

Екологізація аграрного сектору має включати в себе прискорений розвиток виробничо-збутової сфери. Це дозволить поліпшити використання і ліквідувати втрати сільськогосподарської продукції. Прискорення розвитку інфраструктури і переробних галузей промисловості (харчової та легкої) має важливе значення для стабілізації екологічної ситуації та рішення продовольчої проблеми. Ресурсозберігаючий шлях розвитку аграрного сектору на основі подальшого розвитку інфраструктури та переробної промисловості є найбільш ефективним у найближчій перспективі в сільському господарстві. Вже в найближчі роки необхідно вивести з активного використання десятки мільйонів гектарів сільськогосподарських угідь, особливо сильно постраждали від антропогенного впливу та негативних природних процесів. Ситуація ускладнюється загальним виснаженням природного потенціалу аграрного сектору в переважній більшості аграрних регіонів [14].

В даний час втрати, спричинені відставанням в розвитку інфраструктури та переробної промисловості, складають 20-30%. Це означає, що еквівалентна частина природних ресурсів аграрного сектору, що застосовуються для виробництва втрачаємо продукції, використана в кінцевому рахунку нераціонально. Про суті прискорення розвитку виробничо-збутової сфери аграрного сектору – це альтернативний варіант вирішення екологічних проблем у сільському господарстві, своєрідна компенсаційна програма по відношенню до природних ресурсів. Для економії земельних і водних ресурсів слід ширше використовувати подібні альтернативні варіанти збільшення кінцевого споживання [14].

Головні зусилля екологічної і сільськогосподарської науки доцільно спрямовувати на пошук дієвих способів інтенсивного підвищення врожайності сільськогосподарських культур, дотримання правил екологічної безпеки, домагаючись не тільки збереження, але й покращення вітчизняного сільськогосподарського фонду.

Екологізація суспільного виробництва є винятково складним й тривалим за часовим процесом, що передбачає створення загальнодержавної системи раціонального природокористування в Україні

і є головною передумовою екологобезпечної господарської діяльності. Екологізація національного господарства є засобом подолання не тільки екологічної, а й економічної кризи [15]. Зважаючи на пріоритетність аграрного розвитку за умов загострення внутрішньої та світової екологічної кризи, постає необхідність розробки принципово нового стратегічного напрямку у реформуванні агропромислової сфери з неодмінним урахуванням екологічних чинників, критеріїв, вимог, стандартів і обмежень, так званої еколого-економічної програми розвитку.

Головними завданнями такого реформування повинні стати:

- створення збалансованої системи природокористування;
- сприяння впровадженню екологічно чистих технологій;
- забезпечення контролю за якістю повітря в потужних промислових регіонах;
- поліпшення екологічного стану та якості питної води;
- вдосконалення процесу збирання, утилізації, переробки та захоронення відходів;
- збереження ландшафтного та біологічного різноманіття;
- створення системи радіаційної безпеки;
- посилення еколого-інформаційного забезпечення населення.

Беручи до уваги істотні природно-екологічні відмінності, різний ступінь антропогенного навантаження на навколишнє середовище та інші особливості, що відрізняють певні території України між собою, доцільним є пристосування загальних положень еколого-економічної програми розвитку до місцевих потреб кожного регіону. Органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування, які значно краще володіють еколого-економічною ситуацією на своїй території, покликані здійснювати такі завдання у межах регіону, міста, селища [16].

Сучасна екологія виявляється тісно пов'язаною і з мораллю, вносячи неминучий нині екологічний аспект в наше розуміння ідеалів добра і зла, критеріїв хорошого і поганого, виникає проблема екології і моралі. Ті ж моральні принципи вдягнулися у форму юридичних канонів від узаконених місцевих звичаїв до світового права (морського, природоохоронного і т.д.) і сукупності з екологічними проблемами складають об'єкти взаємозв'язку екології і права.

Виховання екологічного світогляду проходить через всі фази навчання, звідси предмет екологічної освіти і виховання людини: сімейне виховання, суспільна дія, освіта в школі, в училищі, у вищому навчальному закладі, на курсах підвищення кваліфікації за допомогою екологічної пропаганди. Людям треба знати, що чекає їх попереду і не тільки їх самих, але і те середовище, яке отримають в спадок їх діти, цю функцію виконує

екологічне прогнозування. Воно стає особливо актуальним, коли проводиться неминуча в розвитку людства перебудова природи, її перетворення для господарських цілей і потреб. Варто знати: що отримаєш, а що і втратиш, і не тільки в економічному, але і в екологічному виразі. Так, на межі екології і економіки виникла економічна екологія – екологія. Вона підрозділяється на економіку природокористування, екологічне планування інші розділи [17].

Екологічні проблеми у наш час стали предметом вищої політики – екологія і політика стали в деяких випадках неподільними. Питання охорони вод, захист лісів від кислотних опадів обговорюються міністрами і урядом. Шляхи вирішення гострих екологічних ситуацій шукають всі розвинуті держави та ті, що розвиваються, вся світова спільнота.

Розгляд структури і основних напрямів сучасної екології допомагає бачити багатоплановий зміст екологічних чинників. Якщо включити в мегаекологію (велику екологію) всі ті розділи сучасного природознавства і пізнання людини, які пов'язані з екологічною проблематикою, то виявиться, що вся сучасна наука повинна називатися екологією. Можливо, тому мають рацію ті, хто вважає, що потрібно говорити не про виділення в системі наук самостійної "великої екології", а про екологізацію всього знання і природокористування. І, отже, екологія є не наукою, а методологічним науковим підходом.

Отже, задача раціонального природокористування, оптимізація всієї соціально-екологічної системи складна та невідкладна, і немає такої науки, яка могла б усунутися від її рішення (так само як і вирішити її автономно), бо тільки широкий міждисциплінарний дослідницький комплекс, що включає природні, суспільні і технічні науки, здатний впоратися з нею [18].

В цій області особливо важко виділити задачі якої-небудь однієї науки, бо сам об'єкт екології нероздільний – це соціально-екологічна система.

Л.Г. Мельник, який бере активну участь в боротьбі проти втручання людини в життя природи, значення екології в сучасному світі характеризує таким чином: "Екологія стала найгучнішим словом на землі, голосніше війни і стихії. Звучне на всіх мовах однаково, воно виражає собою одне і те ж поняття біди, ніколи раніше не існуючої в подібних масштабах. З екологією справедливо зв'язують епідемії, нові хвороби, з якими людство не знає способів боротьби, природну і людську агресивність, культурне і етичне ослаблення народів, голод і холод, невпевненість в завтрашньому дні. Немає, мабуть, в цивілізованому світі жодного політика, жодного парламентарія і ділової людини, яка б по кілька разів на день не вимовляв

би слово "екологія". В політичних колах ними починають спекулювати, в ділових – підмінити вигідним змістом і обертати, як це не парадоксально, проти природи; в колах захисників природи воно стало синонімом нашої беспорядності, оскільки з екологією на вустах, як з ім'ям Христа в епоху хрестових походів, продовжують творитися злочини... Це слово саме запропонувало собі заміну, що відповідає дійсному характеру подій – виживання [19].

Екологія на даний час у взаємозв'язаному і взаємозалежному світі є науковим фундаментом експлуатації збереження і відновлення природних ресурсів, охорони середовища життя людини, забезпечення самого існування людства. Раціональне використання природних ресурсів вимагає всебічного обліку того безперечного факту, охорона природи якого без належного використання її продуктивних можливостей безглузда, а то і просто шкідлива, в той же час господарське некористування природи без охорони завдає збитку природним ресурсам, приводить до їх зубожіння і виснаження.

При реалізації екологічних чинників в розвитку економіки регіонів важливо ураховувати ту обставину, що між ресурсами живої і неживої природи є істотна різниця, наші надра – нафта, вугілля, руди – не тільки вичерпні, але і не відновлювальні, тоді як жива природа – біосфера є саморегульованою системою, і, якщо це використовувати розумно, може нескінченно тривалий час служити людині, даючи стабільну кількість рослинної і тваринної продукції. Відновлювані ресурси природи, якими сьогодні володіє людина, можна розділити на три самостійні групи.

До першої групи ресурсів відносяться ґрунти, рослинний і тваринний світ. Ресурси цієї групи власне і складають біосферу і вимагають дбайливого відношення, оскільки інакше вони можуть швидко перетворитися на невідтворювальні ресурси і поступово зникнути.

До другої групи ресурсів, які визначають можливість існування життя, відносяться: сонячна радіація, атмосфера, вода. Забруднюючи навколишнє середовище, людина сприяє обмеженню їх використання, отже ставить під загрозу можливість існування життя.

В даний час планування охорони природи і раціонального використання природних ресурсів здійснюється відповідно до "Методичних вказівок до розробки державних планів економічного і соціального розвитку". Основною ціллю розробки проектів п'ятирічних і річних планів по охороні природи і раціональному використанню природних ресурсів є збереження і зміцнення природно-ресурсного потенціалу країни, забезпечення його раціонального і комплексного використання, зниження негативної дії промислового і

сільськогосподарського виробництва і комунального господарства міст на навколишнє середовище, відтворювання рослинного і тваринного світу, створення найсприятливіших умов життя, праці і відпочинку населення [20].

Встановлення завдань в планах по охороні природи і раціональному використанню природних ресурсів в цілому по Україні, регіонам і окремих містах повинно бути направлено на відновлення, відтворювання, охорону і раціональне використання водних, земельних ресурсів, рослинного і тваринного світу, раціональне і комплексне використання мінерально-сировинних ресурсів і охорону надр, на зниження забруднення навколишнього природного середовища (повітря, водоймищ, ґрунту) відходами промисловості, будівництва, сільського господарства, транспорту і комунального господарства; на поліпшення навколишнього середовища населених місць, на збереження в заповідниках самих цінних в науковому відношенні природних комплексів і об'єктів, збільшення чисельності диких тварин і рідкісних рослин шляхом створення науково-обґрунтованої ланки заповідників, природних (національних) парків і здійснення інших природоохоронних заходів [19].

Переважно регіональний характер зміни стану навколишнього природного середовища в результаті інтенсивного використання природних ресурсів і забруднення повітря, водоймищ, ґрунтів, виробничими і побутовими відходами вимагає розробки заходів щодо охорони природи в територіальному і галузевому аспектах плану. Обидва аспекти планування охорони навколишнього середовища і природокористування забезпечують поглиблене регіональне опрацювання і облік екологічних чинників в розвитку економіки регіонів. З цією метою міністерства і відомства забезпечують розробку цих заходів підвідомчими виробничими об'єднаннями (комбінатами), підприємствами, сільськогосподарськими, будівельними і іншими організаціями і узгодження їх з відповідними місцевими органами, державної влади і управління, на території яких розташовані ці підприємства і організації.

Висновки. Вирішення еколого-економічних проблем і усунення їх негативного впливу на навколишнє середовище є обов'язком сучасного суспільства, його головною соціальною функцією. Забезпечення даної функції можливо лише завдяки розвитку системи екологічної освіти населення та створення екологічно обізнаного суспільства. Основним принципом екологізації суспільства є формування еколого-економічного світогляду людини. Перш за все, мова йде про необхідність формування не тільки екологічного, але й соціально-економіко-екологічного мислення з

метою усвідомлення свого значення в економічних і екологічних ситуаціях, розуміння взаємозв'язку і взаємозалежності між економікою та екологією і використання цих знань на практиці. У свою чергу, без екологізації суспільства не можливе впровадження екологізації виробництва в усіх галузях економіки України.

Навколишнє середовище потерпає від впливу з боку різноманітних галузей і об'єктів, розташованих у районах і навіть за їх межами. Результати цієї взаємодії мають різноманітний характер і стосуються всього природного середовища, оскільки воно складається з тісно взаємозалежних між собою елементів, із регіональних сполучень ресурсів і умов, що взаємодоповнюють один одного. Системні перетворення, спрямовані на досягнення цілей екологічної політики, мають запроваджуватися на рівні кожної конкретної галузі. Однак такі зміни мають ґрунтуватися на результатах дослідження причин виникнення та наслідків екологічних проблем.

Бібліографічний список: 1. Екологічні проблеми сільського господарства в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.novaecologia.org/voeco-156.html>. 2. Гудзь О.Є. Зміна дисбалансу еколого-економічного розвитку аграрної сфери України / О.Є Гудзь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/2011/01/081.pdf>. 3. Щербань І.О. Еколого-економічні проблеми розвитку аграрного сектору / І.О. Щербань // Формування стратегії розвитку аграрного сектора регіону: матеріали сьомої міжфакультетської науково-практичної конференції молодих вчених, 20 травня 2011 р.: у 2 т. – Житомир: Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2011. – Т. 1. – С. 19-22. 4. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; За ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с. 5. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку / За ред. П.К. Канінського. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2005. – 634 с. 6. Бир С. Мозг фірми / Пер. с англ. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 416 с. 7. Бир С. Кибернетика и менеджмент / Пер. с англ.; Под ред. А.Б. Челюсткина. Изд. 2-е. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с. 8. Государственное управление: Словарь-справочник. – СПб.: ООО Изд-во «Петрополис», 2001. – 632 с. 9. Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России / Под ред. Ю.В. Яковца. – СПб.: Изд-во «Гуманистика», 2003. 10. Трансформація земельних відносин до ринкових умов // Збірник матеріалів Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників. м. Київ, 26 – 27 лютого 2009 р. // Редкол.:

П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2009. – 518 с. 11. Григоренко А.С. Экономика и экология.– М.: Экономика, 2001. – 256 с. 12. Жуковский М.П. Экология.– Симферополь.: Таврида, 2004.– 182 с. 13. Шостак Л.Б. Регулирование экономического роста в условиях природно–ресурсных ограничений / Под ред. Б.М. Данилишина. – К.:СОПС Украины НАН Украины, 1998. – С. 24. 14. www.agpr.info/index.php. 15. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.М. Міщенко. – К.: РВПС України, 2006. – 716 с. 16. Букринський Б.В. Природокористування: основи економіко-екологічної теорії / Б.В. Букринський, В.М. Степанов, С.К. Харічков. – Одеса, 2003. – 350 с. 17. Євдокимова М.О. Економіко-екологічна оцінка земельних ресурсів сільськогосподарських підприємств / М.О. Євдокимова // Вісник ХНАУ. Серія: “Економіка АПК та природокористування”. – 2004. – № 4. – Х., 2004. – С. 48-52. 18. Борисова В.А. Відтворення природного ресурсного потенціалу АПК: економічні аспекти / В.А. Борисова – Суми: “Довкілля”, 2003. – 372 с. 19. Мельник Л.Г. Екологічна економіка: [підручник] / Л.Г. Мельник. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2006 – 367 с. 20. Ковальова О.М. Методичні підходи до врахування екологічного чинника в економічній оцінці сільськогосподарських земель / О.М. Ковальова // Вісник СДАУ: Серія: “Фінанси і кредит”. – 2002. – Вип. 1. – Суми, 2002. – С. 181-186.

Герасименко Ю.С. Еколого-економічна концепція розвитку аграрного сектора України. Рассмотрены теоретико-методологические и практические аспекты экономического и экологического развития аграрной сферы Украины, осуществлен мониторинг существующих проблем в контексте реалий современной экономической науки. Определены предпосылки и доминанты устойчивого развития аграрной сферы Украины. Обосновано, что аграрный сектор – это важная сфера материального производства, в которой создаются материальные блага растительного и животного происхождения для обеспечения населения продуктами питания, а промышленности - сырьем. Автором предложено направлять главные усилия экологической и сельскохозяйственной науки на поиск действенных способов интенсивного повышения урожайности сельскохозяйственных культур, соблюдать правила экологической безопасности, добиваться не только сохранения, но и улучшение отечественного сельскохозяйственного фонда. Разработаны предложения по совершенствованию существующего порядка планирования охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов.

Gerasimenko Y. An Ecological and Economic Concept of Ukrainian Agrarian Sector Development. Theoretical and methodological and practical aspects of economic and ecological development of the agrarian sphere of Ukraine are considered, monitoring of the existing problems in the context of the realities of modern economic science is made. Prerequisites and dominants of sustainable development of the agrarian sphere in Ukraine are determined. It was proved, that the agrarian sector is important sphere of material production in which material wealth of plant and animal origin to provide the population with food and industries with raw materials are being created. The author suggested to direct the main efforts of environmental and agricultural science to find effective ways to raise the level of crop yield intensively, to comply with the rules of environmental safety, to try not only to preserve but also to improve the domestic agricultural fund. The propositions to improve the existing order of environmental planning and rational use of natural resources are worked out.